

Dochód osobisty i jego struktura w różnych grupach obszarowych gospodarstw chłopskich

1. Wstęp

Liberalizacja rynku oraz proces głębokiej recesji gospodarczej doprowadziły do tego, że rolnictwo polskie po roku 1989 znalazło się w trudnej sytuacji. Dochód osiągany z tytułu pracy w rolnictwie zawsze był niższy od dochodów w innych działach gospodarki, jednak w okresie transformacji gospodarczej dysproporcje te znacznie się pogłębiły. Na przykład w 1992 r. stanowił on około 53% realnych dochodów rolniczych z 1989 roku. Tymczasem zwiększanie dochodu rolniczego jest podstawowym celem gospodarowania dla właścicieli gospodarstw chłopskich. Od jego wysokości zależy atrakcyjność pracy w tym dziale gospodarki narodowej. Na podstawie dochodu rolnicy podejmują decyzje dotyczące rozwoju własnych przedsiębiorstw. Problematyka kształtowania dochodów w rolnictwie należy do jednego z najbardziej złożonych zagadnień polityki rolnej państwa. Aby wyrównać istniejący dysparytet dochodowy, istnieje konieczność zasilenia rolnictwa dodatkowymi dochodami. W tym celu stosuje się różne instrumenty ekonomiczne, których rola w kształtowaniu dochodów gospodarstw chłopskich nie jest jednakowa. Jedne oddziałują na dochody w sposób bezpośredni (np. ceny rolne, świadczenia finansowe), inne, jak np. kredyty, oddziałują w sposób pośredni [6].

2. Dochody osobiste badanych gospodarstw

Najbardziej pierwotnym dochodem, źródłem wszystkich dochodów pochodzących z rolnictwa jest wytworzona produkcja czysta, czyli dochód globalny [8]. Oprócz dochodu rolniczego właściciel gospodarstwa może otrzymywać dochody nie związane z pracą w gospodarstwie, tzw. dochody spoza gospodarstwa. W ich skład wchodzi odszkodowania, subwencje, dochód związany z wykorzystywaniem środków produkcji pozostających w dyspozycji rolnika poza gospodarstwem oraz inne dochody spoza gospodarstwa, tj. dochody z pracy zarobkowej, renty, emerytury, dochód z prowadzenia działalności gospodarczej, dochód ze środków złożonych w banku, dochód z obrotu papierami wartościowymi, dary itp.

Według Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (IERiGŻ) obie wyżej wymienione kategorie- dochód rolniczy i dochód spoza gospodarstwa – składają się na dochód osobisty, który można przeznaczyć na akumulację i spożycie. Jedność gospodarstwa domowego z produkcyjnym powoduje, iż rolnik decydując się na rozpoczęcie inwestycji gospodarczych nie

zastanawia się skąd pochodzą na to środki. Nie ma większego znaczenia czy zostały wypracowane w ramach prowadzenia działalności operacyjnej, czy pozyskiwane są z innych źródeł. Stąd też celem niniejszego opracowania jest przedstawienie struktury dochodu osobistego osiąganego w gospodarstwach chłopskich. Analiza poszczególnych kategorii dochodu została przeprowadzona na podstawie różnych grup obszarowych gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną na zlecenie IERiGŻ w latach 1992-1996. Otrzymane wielkości porównano z wynikami uzyskiwanymi w wybranych makroregionach Polski.

W badanym okresie w całej Polsce rachunkowość rolną prowadziły gospodarstwa, których liczbę przedstawia tabela 1.

TABELA 1

Liczba gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w Polsce
na zlecenie IERiGŻ

Rok	Grupy obszarowe gospodarstw (ha)					Ogółem
	do 3	3-7	7-10	10-15	15 i więcej	
1992	56	150	142	181	185	714
1993	55	159	143	194	202	753
1994	42	166	154	244	303	909
1995	40	173	164	242	351	970
1996	65	200	168	236	558	1 227

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów IERiGŻ [11].

Gospodarstwa prowadzące rachunkowość rolną są próbą celową, do której doбира się gospodarstwa typowo rolnicze, zbliżone do przeciętnych. Próba ta nie odzwierciedla wszystkich gospodarstw chłopskich w Polsce. Na prowadzenie rachunkowości zgadzają się rolnicy prowadzący swoje gospodarstwa na wyższym niż przeciętny poziomie. Znajdują się tu gospodarstwa w różnym stopniu reprezentujące poszczególne grupy obszarowe. Zatem wyniki badanych gospodarstw odbiegają od wyników całej populacji gospodarstw rolnych w kraju [10].

Charakterystykę dochodową badanych gospodarstw rolniczych w poszczególnych grupach obszarowych rozpoczniemy od produkcji czystej, której strukturę podajemy w tabeli 2.

Podział produkcji czystej kształtuje się korzystnie dla rolników, gdyż około 80% jej wartości stanowi dochód rolniczy. Podatki, ubezpieczenia, składka emerytalna, czynsz dzierżawny, odsetki, opłata pracy najemnej i inne świadczenia płacone państwu stanowiły około 20% wartości produkcji czystej. Poza dochodem rolniczym gospodarstwa otrzymują dochód spoza gospodarstwa. W sumie dochody te stanowią dochód osobisty. Strukturę tego dochodu podano w tabeli 3.

W strukturze dochodu osobistego zauważa się tendencję wskazującą na to, że wraz ze wzrostem gospodarstwa zwiększa się udział dochodu rolniczego, a zmniejsza się udział dochodu spoza gospodarstwa. W gospodarstwach najmniejszych dochód spoza gospodarstwa stanowi ponad 80% dochodu osobistego, a dochód rolniczy tylko do 20%. Odwrotna sytuacja rysuje się w gospodar-

stwach o powierzchni 15 ha i większej. Zauważono również zjawisko wzrostu wartości dochodu rolniczego w dochodzie osobistym w ciągu pięciu badanych lat. Wyjątkiem jest jedynie rok 1994, w którym to na wielkość dochodu rolniczego wpłynęły głównie niesprzyjające warunki atmosferyczne. Po uwzględnieniu inflacji dochód rolniczy średnio dla Polski był o kilkanaście punktów procentowych niższy niż w roku poprzednim. Wartości dochodu rolniczego w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych (UR) i na 1 pełnozatrudnionego w gospodarstwach różnych grup obszarowych podano w tabeli 4.

TABELA 2

Podział produkcji czystej (%)

Grupy obszarowe gosp.	Rok	Podatki	Ubezpieczenia	Składka emerytalna	Inne przekazane państwu	Czynsz dzierżawny	Odsetki	Opłata prac. najemnych	Dochód rolniczy
Do 3 ha	1992	3,6	6,1	10,6	1,9	1,5	0,7	2,0	73,7
3-7 ha		2,8	3,7	6,5	1,7	0,4	1,1	3,0	80,8
7-10 ha		3,1	2,7	7,5	1,8	0,1	1,9	2,6	80,4
10-15 ha		2,2	2,3	5,9	1,2	0,3	2,0	1,2	84,9
≥ 15 ha		2,6	2,4	4,9	1,2	0,9	2,9	3,7	81,5
Ogółem		2,6	2,6	5,9	1,3	0,5	2,2	2,7	82,2
Do 3 ha	1993	5,3	5,7	7,3	2,1	0,7	1,5	1,8	75,6
3-7 ha		4,3	3,7	6,1	1,3	0,4	1,5	3,1	79,6
7-10 ha		5,0	2,8	7,0	1,7	0,5	1,2	2,8	79,0
10-15 ha		3,7	2,2	5,5	1,1	0,3	1,5	1,6	84,2
≥ 15 ha		3,4	2,1	3,8	1,1	1,2	2,3	3,0	83,1
Ogółem		3,8	2,4	5,0	1,2	0,7	1,8	2,6	82,4
Do 3 ha	1994	4,2	4,3	5,5	2,7	1,2	0,5	1,4	80,3
3-7 ha		3,9	3,2	6,0	1,5	0,6	0,6	3,5	80,6
7-10 ha		4,8	2,7	7,2	1,4	0,3	1,2	3,0	79,4
10-15 ha		3,6	2,3	5,8	1,4	0,4	1,0	1,8	83,7
≥ 15 ha		4,0	2,1	4,1	1,3	1,4	2,9	3,5	80,7
Ogółem		4,0	2,3	5,1	1,4	0,9	2,0	2,9	81,4
Do 3 ha	1995	3,8	3,9	4,8	2,7	0,4	0,5	7,7	76,2
3-7 ha		3,5	3,2	5,6	1,4	0,6	1,3	3,5	80,9
7-10 ha		4,1	2,2	5,9	1,4	0,4	1,2	2,0	82,8
10-15 ha		3,1	1,8	5,4	1,2	0,5	1,3	1,8	84,9
≥ 15 ha		3,0	1,7	3,2	1,1	1,9	2,3	3,5	83,3
Ogółem		3,1	1,8	4,0	1,2	1,3	1,9	2,9	83,8
Do 3 ha	1996	3,8	5,1	4,6	2,0	0,7	1,0	3,7	79,1
3-7 ha		3,7	3,2	5,6	1,5	0,6	1,0	2,6	81,8
7-10 ha		3,8	2,2	5,5	1,4	0,5	1,5	4,4	80,7
10-15 ha		3,5	2,2	5,3	1,5	0,7	1,9	1,7	83,2
≥ 15 ha		3,3	1,4	1,9	1,1	4,4	4,8	7,6	75,5
Ogółem		3,3	1,5	2,6	1,2	3,7	4,2	6,7	76,8

Źródło: jak w tabeli 1.

TABELA 3

Struktura dochodu osobistego (%)

Wyszczególnienie	Rok	Polska	Grupy obszarowe gospodarstw (ha)				
			do 3	3-7	7-10	10-15	≥ 15
Dochód rolniczy	1992	58,0	13,4	35,2	50,5	67,5	75,3
	1993	61,2	15,9	37,3	50,3	67,5	77,0
	1994	61,4	18,2	38,1	46,6	64,1	76,0
	1995	67,2	19,9	36,3	52,1	68,0	79,9
	1996	74,3	17,6	36,7	54,3	66,8	83,7
Odszkodowania, subwencje	1992	0,8	0,5	0,5	0,9	0,2	1,4
	1993	1,7	0,4	0,6	1,2	1,2	2,8
	1994	1,0	0,0	0,2	0,6	0,6	1,9
	1995	0,7	0,0	0,2	0,5	0,6	0,8
	1996	0,8	0,0	0,3	0,0	0,5	1,1
Dochód związany z działalnością gospodarstwa	1992	2,7	0,4	0,8	4,0	1,9	4,4
	1993	2,7	0,4	0,6	4,7	2,4	3,6
	1994	3,3	0,3	1,2	3,2	2,1	4,8
	1995	2,7	0,2	0,9	2,8	2,1	3,6
	1996	3,5	0,3	0,6	1,9	3,3	4,2
Inne dochody spoza gospodarstwa	1992	38,5	85,7	63,5	44,6	30,4	18,9
	1993	34,4	83,3	61,5	43,8	28,9	16,6
	1994	34,3	81,5	60,5	49,6	33,2	17,3
	1995	29,4	79,9	62,6	44,6	29,3	15,7
	1996	21,4	82,1	62,4	43,8	29,4	11,0

Źródło: jak w tabeli 1.

TABELA 4

Średni dochód rolniczy w przeliczeniu na 1 ha UR i na 1 pełnozatrudnionego (PLN)

Rodzaj dochodu	Rok	Polska	Grupy obszarowe gospodarstw (ha)				
			do 3	3-7	7-10	10-15	≥ 15
Dochód rolniczy na 1 ha UR	1992	291,3	244,7	354,8	291,2	345,7	250,1
	1993	452,8	378,0	494,7	423,6	501,2	429,9
	1994	516,6	609,4	634,7	514,1	610,4	464,6
	1995	826,0	831,0	902,0	808,0	922,0	789,0
	1996	807,0	985,0	1 059,0	1 005,0	1 005,0	766,0
Dochód rolniczy na 1 pełnozatrudnionego	1992	1942,0	661,4	1 314,1	1 532,6	2 160,6	2 501,0
	1993	3234,3	1 050,0	1 902,7	2 229,5	3 341,3	4 299,0
	1994	4305,0	1 792,4	2 538,8	2 856,1	4 069,3	5 162,2
	1995	6883,3	2 518,2	3 608,0	4 488,9	6 146,7	9 862,5
	1996	13450,0	3 177,4	4 604,3	5 911,8	7 178,6	19 150,0

Źródło: jak w tabeli 1.

W 1993 roku wzrost wartości dochodu rolniczego w stosunku do roku poprzedniego znacznie przewyższał stopę inflacji. Na wzrost tej wartości miały wpływ dobre wyniki produkcji roślinnej, które były pochodną pomyślnych wa-

runków atmosferycznych, dzięki którym wzrosły plony i zbiory większości ziemioplodów. Stało się to przy nieznacznym zwiększeniu zużycia środków plonotwórczych i zupełnie nieistotnych zmianach w technologii i organizacji produkcji. Inną przyczynę można upatrywać w niekorzystnej sytuacji rynkowo-ekonomicznej (nieopłacalność produkcji zwierzęcej), która spowodowała, że rolnicy ograniczali chów często kosztem likwidacji stada podstawowego, co również spowodowało w sposób niewłaściwy dla przyszłości gospodarstw wzrost dochodu rolniczego. Przyspieszenie tempa spadku produkcji zwierzęcej w 1993 roku wiązało się z wyjątkowo niskimi zbiorami zbóż i ziemniaków oraz pasz objętościowych w 1992 roku. Rok 1992 to rok głębokiej suszy, o bardzo rozległych skutkach dla plonów i zbioru roślin [1].

Rok 1994 charakteryzował się bardzo zróżnicowanymi warunkami klimatycznymi. Długotrwały niedobór opadów, wysokie temperatury (rzadko spotykane w tym rejonie Europy), intensywne nasłonecznienie spowodowało rozwój silnej i głębokiej suszy glebowej, co w konsekwencji negatywnie odbiło się na plonowaniu roślin uprawnych. Skutków tych nie był w stanie zrekompensować wzrost nawożenia i zużycia chemicznych środków ochrony roślin w stosunku do roku ubiegłego [2]. Po uwzględnieniu inflacji dochód osiągany z pracy w gospodarstwie był niższy niż w roku 1993. W najgorszej sytuacji znalazły się gospodarstwa największe, które dokonywały odbudowy pogłowia zwierząt. Takich kłopotów nie miały gospodarstwa z grupy obszarowej do 3 ha, ponieważ produkcja zwierzęca w tych gospodarstwach w każdym roku utrzymuje się na podobnym poziomie.

O wiele lepszy dla rolnictwa był rok 1995. Aura okazała się bardziej korzystna, co znalazło odzwierciedlenie w uzyskiwanych wynikach produkcyjnych. Nastąpił wzrost zużycia środków produkcji decydujących o poziomie plonowania (nawozów mineralnych, środków ochrony roślin, kwalifikowanego materiału siewnego) oraz poprawa agrotechniki. Było to możliwe dzięki zwiększeniu pomocy finansowej państwa na rzecz rolnictwa (nisko oprocentowane kredyty, tzw. kredyty „suszone”, uruchomione w okresie od 15 września 1994 roku do 31 maja 1995 roku). Rok 1995 był także korzystny pod względem cenowym (ceny otrzymywane przez rolników wzrosły o 22,9%, a więc rosły wolniej niż inflacja – 27,8%, ale szybciej niż ceny płacone przez rolników – 20,8%. Wskaźnik nożyc cen kształtował się korzystnie dla rolników, wynosił 101,6. Przegląd zewnętrznych uwarunkowań makroekonomicznych prowadzi nas do ogólnego wniosku, że w roku 1995 były one znacznie korzystniejsze dla rolnictwa aniżeli w latach poprzednich. Można tu wymienić: zmniejszenie oprocentowania kredytów, wzrost eksportu rolno-spożywczego, korzystny indeks nożyc cen itd. [3]

Ocena wyników produkcyjnych rolnictwa w 1996 r. ma dwa wymiary. Rok ten nie przyniósł przyrostu globalnej produkcji rolniczej w stosunku do roku poprzedniego, ale trzeba pamiętać, że rok 1995 pod względem produkcyjnym był wyjątkowo korzystny. Rok 1996 mimo wyjątkowo niekorzystnych warunków agrometeorologicznych (w okresie zimy i podczas żniw) charakteryzował

się dość wysokim poziomem produkcji. Jednak dobre wyniki produkcyjne nie wpłynęły pozytywnie na sytuację dochodową rolników. W 1996 r. ceny otrzymywane przez rolników wzrosły o 15,6%, natomiast ceny płacone przez rolników o 20,1%. Wzrost cen płaconych przez rolników został wywołany w szczególności wzrostem cen pasz (o 31%), opału (o 26%), nasion i sadzeniaków (o 22%) oraz paliwa (o 20%) [4].

Biorąc pod uwagę dochód spoza gospodarstwa, to w przeliczeniu na pełnozatrudnionego można zauważyć, że kształtuje się on różnie w zależności od badanego roku i od wielkości gospodarstw (tabela 5).

TABELA 5

Średni dochód spoza gospodarstwa w przeliczeniu na 1 pełnozatrudnionego (PLN)

Rodzaj dochodu	Rok	Polska	Grupy obszarowe gospodarstw (ha)				
			do 3	3-7	7-10	10-15	≥ 15
Dochód spoza gospodarstwa	1992	1 408,7	4 257,0	2 414,8	1 502,6	1 038,8	822,0
	1993	2 048,6	5 535,6	3 203,1	2 201,6	1 604,7	1 281,0
	1994	2 697,5	8 028,8	4 519,2	3 270,0	2 276,0	1 626,7
	1995	3 366,7	10 816,1	6 878,3	4 364,7	3 100,0	2 475,0
	1996	4 650,0	14 874,2	7 930,4	4 982,4	3 571,4	3 725,0

Źródło: jak w tabeli 1.

Dominującą rolę w strukturze dochodu spoza gospodarstwa odgrywiają dochody uzyskane z pracy zarobkowej i ze świadczeń państwa na rzecz rolników (renty i emerytury). W dużych gospodarstwach dochód spoza gospodarstwa miał niewielką wartość i stanowił uzupełnienie dochodu rolniczego. Jego główną częścią składową były otrzymywane renty i emerytury. Natomiast w gospodarstwach małych obserwuje się sytuację odwrotną, dochód rolniczy stanowi tu uzupełnienie dochodu osiąganego poza gospodarstwem. Niska wartość dochodu rolniczego w gospodarstwach małych wymusiła konieczność podjęcia pracy zarobkowej przez część rodziny rolnika. Duże znaczenie w tych gospodarstwach odgrywiają renty i emerytury, które stanowią około 35% dochodu uzyskiwanego poza gospodarstwem. Od roku 1995 obserwuje się wzrost wartości dochodu z tytułu pracy zarobkowej w strukturze dochodu spoza gospodarstwa, maleje natomiast znaczenie rent i emerytur. Czy będzie tak w następnych latach – trudno powiedzieć.

W latach 1992-1996 we wszystkich grupach obszarowych nastąpił znaczny wzrost dochodu osobistego (tabela 6). Gdy dane skorygujemy o współczynnik inflacji, nadal utrzymuje się tendencja wzrostowa. Na taki stan miał wpływ dość wysoki realny wzrost dochodu rolniczego mimo niekorzystnych czynników losowych jakie wystąpiły w roku 1992 i 1994.

Uzyskany dochód osobisty dzieli się na spożycie i akumulację (tabela 7). Sytuacja ta w badanym okresie wygląda nie najlepiej. Należałoby zauważyć, że właściciele gospodarstw dokonują podziału dochodu osobistego a nie rolniczego dlatego, bo trudno jest rozdzielić dochody na te uzyskane z rolnictwa i poza nim.

TABELA 6

Dochód osobisty w przeliczeniu na 1 pełnozatrudnionego (PLN)

Rodzaj dochodu	Rok	Polska	Grupy obszarowe gospodarstw (ha)				
			do 3	3-7	7-10	10-15	≥ 15
Dochód osobisty	1992	3 350,7	4 918,4	3 728,9	3 035,3	3 199,4	3 323,0
	1993	5 282,9	6 585,6	5 105,8	4 431,1	4 946,0	5 580,0
	1994	7 002,5	9 821,2	6 658,0	6 126,1	6 345,0	6 788,9
	1995	10 241,7	12 678,8	9 936,0	8 611,1	9 040,0	12 362,5
	1996	18 100,0	18 051,6	12 534,8	10 894,1	10 750,0	22 875,0

Źródło: jak w tabeli 1.

TABELA 7

Podział dochodu osobistego na spożycie i akumulację (%)

Wyszczególnienie	Rok	Polska	Grupy obszarowe gospodarstw (ha)				
			do 3	3-7	7-10	10-15	≥ 15
Spożycie	1992	108,0	102,7	101,8	114,7	103,3	116,3
	1993	88,0	101,9	95,4	99,99	90,1	76,9
	1994	95,6	93,7	102,9	101,3	98,0	92,0
	1995	82,5	93,5	82,8	99,5	89,4	71,9
	1996	66,2	98,7	96,0	96,3	94,5	53,7
Akumulacja	1992	- 8,0	- 2,7	- 1,8	- 14,7	- 3,3	- 16,3
	1993	12,0	- 1,9	4,6	0,01	9,9	23,1
	1994	4,4	6,3	- 2,9	- 1,3	2,0	8,0
	1995	17,5	6,5	17,2	0,5	10,6	28,1
	1996	33,8	1,3	4,0	3,7	5,5	46,3

Źródło: jak w tabeli 1.

Najgorszą sytuację związaną z podziałem dochodu osobistego odnotowano w roku 1992. Realnie akumulacja spadła we wszystkich grupach obszarowych. Przyczyny tego tkwią w bardzo niekorzystnych warunkach agrometeorologicznych, związanych głównie z niedoborem wilgoci w glebie. Susza doprowadziła do drastycznego spadku plonów wszystkich roślin, pociągnęła za sobą wzrost kosztów produkcji rolniczej. Rolnicy, aby uzupełnić fundusz spożycia, dokonywali dekapitalizacji majątku trwałego. W latach 1993-1996 sytuacja zaczęła się stopniowo poprawiać. Najkorzystniejsze pod tym względem były lata 1995-1996, w których to na akumulację właściciele gospodarstw przeznaczali odpowiednio w roku 1995 ponad 17%, a w roku 1996 ponad 33% dochodu osobistego średnio dla Polski. Najwięcej na akumulację przeznaczali właściciele gospodarstw powyżej 15 ha, np. w 1996 roku ponad 46% dochodu osobistego. Najbardziej niekorzystnie było w gospodarstwach grupy obszarowej 7-10 ha. Tu w badanym okresie akumulacja oscylowała w okolicach zera.

Negatywnie należy ocenić fakt, że środki na akumulację przeznaczane są na odnowę posiadanego stanu majątkowego zamiast na rozwój. Utrzymywanie się

takiego stanu rzeczy może doprowadzić w dłuższym okresie do stagnacji, a nawet regresu w rolnictwie.

Dochody osiągnięte przez badane gospodarstwa w całej Polsce porównano do dochodów osiągniętych w dwóch makroregionach. Do tego celu posłużył makroregion południowy uznawany za najlepszy i makroregion północno-wschodni należący do najłagodniejszych w Polsce. Analizę zawiera tabela 8.

TABELA 8

Udział dochodu rolniczego i dochodu spoza gospodarstwa w dochodzie osobistym (%)

Rodzaj dochodu	Rok	Makroregion	Grupy obszarowe gospodarstw (ha)					
			do 3	3-7	7-10	10-15	≥ 15	
Dochód rolniczy w dochodzie osobistym	1992	Polska	13,4	35,2	50,5	67,5	75,3	
		Płn.-wsch.	9,9	25,5	48,0	60,4	70,2	
		Płd.	12,5	49,3	54,1	75,5	82,4	
	1993	Polska	15,9	37,3	50,3	67,5	77,0	
		Płn.-wsch.	15,1	35,7	33,3	57,7	72,9	
		Płd.	15,7	48,9	53,3	72,3	89,4	
	1994	Polska	18,2	38,1	46,6	64,1	76,0	
		Płn.-wsch.	9,8	30,8	43,4	52,4	71,8	
		Płd.	24,9	41,1	57,6	70,2	81,4	
	1995	Polska	19,9	36,3	52,1	68,0	79,9	
		Płn.-wsch.	17,3	30,0	54,5	67,2	69,4	
		Płd.	22,2	46,5	63,7	68,3	85,2	
	1996	Polska	17,6	36,7	54,3	66,8	83,6	
		Płn.-wsch.	13,0	24,3	46,9	55,7	83,7	
		Płd.	12,1	24,6	58,7	68,0	88,8	
	Dochód spoza gospodarstwa w dochodzie osobistym	1992	Polska	86,6	64,8	49,5	32,5	24,7
			Płn.-wsch.	90,1	74,5	52,0	39,6	29,8
			Płd.	87,5	50,7	45,6	24,5	17,6
1993		Polska	84,1	62,7	49,7	32,5	23,0	
		Płn.-wsch.	84,9	64,3	66,8	42,3	27,1	
		Płd.	84,3	51,1	46,7	27,7	10,6	
1994		Polska	81,8	61,9	53,4	35,2	24,0	
		Płn.-wsch.	90,2	69,2	56,6	47,6	28,2	
		Płd.	75,1	58,9	42,4	29,8	18,6	
1995		Polska	80,1	63,7	47,9	32,0	20,1	
		Płn.-wsch.	82,7	70,0	45,5	32,8	30,6	
		Płd.	77,8	53,5	36,3	31,8	14,8	
1996		Polska	82,4	63,3	45,7	33,2	16,4	
		Płn.-wsch.	87,0	75,7	53,1	44,3	16,3	
		Płd.	87,9	75,4	41,3	32,0	11,2	

Źródło: jak w tabeli 1.

Makroregion północno-wschodni posiada wiele specyficznych cech. Jego środowisko przyrodnicze stwarza mało korzystne warunki do rozwoju rolnictwa.

Przeważają tu gleby słabe IV-VI klasy bonitacyjnej. Klimat w tym rejonie Polski też niezbyt sprzyja rozwojowi rolnictwa. Jest to obszar najchłodniejszy w kraju, charakteryzujący się krótkim okresem wegetacji. Inne cechy charakterystyczne posiada makroregion południowy. Tu środowisko naturalne sprzyja działalności gospodarczej człowieka, w tym również uprawie roli. Istotne czynniki stymulujące gospodarkę rolną to: łagodne warunki klimatyczne (z wyjątkiem obszarów górskich), dobre gleby, wysoki poziom kultury rolnej oraz bardzo chłonny rynek wewnętrzny, wynikający z dużego potencjału ludności makroregionu [5].

W porównaniu grup obszarowych została pominięta grupa do 3 ha ze względu na niewielką liczbę gospodarstw prowadzących rachunkowość w makroregionie południowym i północno-wschodnim.

W badanym okresie obserwuje się tendencję do zwiększania się udziału dochodu rolniczego wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstwa. W Polsce dochód rolniczy stanowi około 35% dochodu osobistego w gospodarstwach grupy obszarowej 3-7 ha, 50% w grupie 7-10 ha, około 65% w grupie 10-15 ha i 75-80% w gospodarstwach ostatniej grupy obszarowej. Stosunkowo niski udział dochodu rolniczego w gospodarstwach małych jest spowodowany tym, że gospodarstwo jest dostarczycielem żywności żyjącej tam rodzinie rolnika. Głównym źródłem utrzymania są dochody spoza gospodarstwa. Ich wartość stanowi około 65% dochodu rozporządzalnego.

W najgorszej sytuacji w latach 1992-1996 znalazł się makroregion północno-wschodni. Potwierdza to fakt, że obserwuje się tu niższy niż przeciętnie udział dochodu rolniczego w dochodzie osobistym we wszystkich grupach obszarowych. Ogromny wpływ na pozycję tego makroregionu miała susza w 1992 roku. Spowodowała ona obniżkę podaży prawie wszystkich surowców rolniczych, np. zbóż, ziemniaków. Pod wpływem tego nastąpił wzrost cen pasz, a to pogorszyło sytuację w produkcji zwierzęcej. Innym powodem osiągania niższych niż w kraju dochodów z rolnictwa jest to, że w Polsce północno-wschodniej występują słabe gleby, a także niska kultura uprawy roli. Niezadowolające było także wyposażenie w obrotowe środki do produkcji. Rolnicy tego makroregionu musieli częściej niż ich koledzy z innych makroregionów poszukiwać dodatkowych dochodów poza gospodarstwem. Częściej podejmowali pracę zarobkową, aby uzupełnić niedostatek. Dużą część dochodu spoza gospodarstwa stanowiły świadczenia na rzecz ludności wiejskiej. Dochód uzyskiwany poza rolnictwem stanowił tu od około 70% w gospodarstwach 3-7 ha do ponad 20% w gospodarstwach największych obszarowo.

Zupełnie odmiennie było w makroregionie południowym. Udział dochodu rolniczego w dochodzie osobistym był tu zdecydowanie najwyższy. Stanowił on ponad 40% w grupie gospodarstw 3-7 ha, około 55% w gospodarstwach 7-10 ha, ponad 70% w 10-15 ha i w gospodarstwach największych około 90%. Jak widać udział tego dochodu przewyższa o kilka punktów procentowych średnią krajową. Najbardziej ta sytuacja uwidacznia się w 1992 roku, gdzie w ujęciu wartościowym w przeliczeniu na 1 ha udział ten jest ponad 2-krotnie wyższy niż w

Polsce północno-wschodniej. Świadczy to o tym, że gospodarstwa tego makroregionu w mniejszym stopniu niż w innych rejonach Polski odczuły skutki suszy w 1992 roku. Tu aura była bardziej sprzyjająca dla rolnictwa. Dzięki wysokim cenom na produkty rolne, właściciele gospodarstw w tym makroregionie uzyskali dość wysokie dochody z rolnictwa. To w połączeniu z bardziej żyznymi glebami i wyższą niż przeciętnie kulturą uprawy roli wpłynęło na osiągnięcie korzystnej wielkości dochodu rolniczego. Sprawdziło się twierdzenie, że makroregion południowy jest największym producentem żywności w kraju.

Udział dochodu spoza gospodarstwa w dochodzie osobistym w makroregionie południowym był niższy niż średnio w Polsce. Dominującą rolę w strukturze tego dochodu odgrywają tu renty i emerytury.

W tabeli 9 został przedstawiony podział osiągniętego dochodu osobistego na spożycie i akumulację w gospodarstwach rolniczych Polski i dwóch makroregionów. Najgorszą sytuację pod tym względem odnotowano w makroregionie północno-wschodnim. W całym badanym okresie obserwuje się ujemną wartość akumulacji we wszystkich grupach obszarowych. Wyjątek stanowią gospodarstwa powyżej 15 ha, gdzie to w roku 1993, 1995 i 1996 część środków była przeznaczona na odbudowę potencjału produkcyjnego. Rolnicy, aby uzupełnić fundusz spożycia musieli dekapitalizować swój majątek. Jedną z przyczyn były rozległe skutki suszy w 1992 i 1994 roku. Ceny na surowce rolnicze rosły wolniej niż na środki niezbędne do produkcji, np. nawozy, których cena w ciągu badanych lat wzrosła kilkakrotnie.

Gospodarstwa makroregionu południowego odnotowały realny wzrost środków przeznaczonych na akumulację w okresie 1992-1996. Najlepszy okazał się rok 1993. I tak np. gospodarstwa największe przeznaczały na inwestycje odtworzeniowe około 50% dochodu osobistego.

W Polsce najgorsze warunki zaobserwowano w roku 1992. We wszystkich grupach obszarowych odnotowano ujemną realną wartość akumulacji. W latach następnych można zauważyć stopniową poprawę. W 1995 roku średnio w kraju na akumulację przeznaczano ponad 17% dochodu osobistego. Taka sytuacja nie jest jednak optymistyczna. Jest to ciągle za niska wartość, by móc mówić o postępującym rozwoju polskiej wsi. Optymistyczną wizję rozwoju gospodarstw zaobserwowano w 1996 roku. Dotyczy to tylko ostatniej grupy obszarowej, gdzie na inwestycje modernizacyjne przeznaczono około 46% dochodu osobistego.

Przyczyny różnic regionalnych w rozwoju wsi są bardzo złożone. Poszczególne rejony Polski charakteryzują się różnymi uwarunkowaniami historycznymi, przyrodniczymi, demograficznymi, ekonomiczno-produkcyjnymi, które nadal podlegają nieustannym zmianom.

Realna wartość akumulacji (%)

Makroregion	Rok	Grupy obszarowe gospodarstw (ha)				
		do 3	3-7	7-10	10-15	≥ 15
Polska	1992	-2,7	-1,8	-14,7	-3,3	-16,3
	1993	-1,9	4,6	0,01	9,9	23,1
	1994	6,3	-2,9	-1,3	2,0	8,0
	1995	6,5	17,2	0,5	10,6	28,1
	1996	1,3	4,0	3,7	5,5	46,3
Północno-wschodni	1992	-26,3	0,02	-0,4	-11,7	-19,7
	1993	-5,4	0,02	-27,8	-6,9	11,8
	1994	-16,4	0,3	-12,4	-4,8	-1,1
	1995	-6,3	12,0	-9,4	-1,6	24,6
	1996	-13,4	-11,1	-21,8	-10,3	42,4
Południowy	1992	4,1	5,8	21,1	13,8	22,3
	1993	-0,8	5,9	22,4	20,8	51,5
	1994	6,7	-7,7	12,9	10,8	32,9
	1995	13,5	4,7	3,5	14,4	33,9
	1996	-1,3	-0,3	0,7	3,1	53,7

Źródło: jak w tabeli 1.

3. Wnioski

Zaprezentowane w niniejszym opracowaniu rozważania prowadzą do następujących wniosków:

1. Lata 1992-1996 to bardzo trudny okres dla rolnictwa. Na taką sytuację nałożyło się wiele czynników. Szczególnie niekorzystne piętno wywarły na rolnictwie przemiany związane z urynkowaniem gospodarki, które miały miejsce po roku 1989. Nastąpił wzrost cen na środki do produkcji rolnej oraz wzrost cen usług prowadzonych na rzecz rolnictwa. Za wzrostem tym nie nadążały ceny artykułów wytwarzanych przez rolników. Wpływ na złą kondycję rolnictwa miały również niekorzystne warunki agrometeorologiczne w latach 1992 i 1994. Powyższe czynniki wpłynęły na to, że rolnicy uzyskiwali niskie dochody, często niewystarczające na pokrycie funduszu spożycia. W wielu wypadkach musieli dokonywać dekapitalizacji własnego majątku, aby jakoś „związać koniec z końcem”.
2. Najbardziej niekorzystna sytuacja była obserwowana w gospodarstwach 7-10 ha, którym najtrudniej jest przystosować się do zaistniałego stanu rzeczy. Stąd też stają one obecnie przed koniecznością powiększenia lub zmniejszenia powierzchni. Przewiduje się, że w przyszłości część z nich przesunie się do grupy gospodarstw małych obszarowo – pomocniczych w sensie źródła utrzymania, natomiast pozostała część zaliczać się będzie do gospodarstw większych, tzw. parytetowych pod względem dochodów, silnie powiązanych z rynkiem i wyznaczających postęp w rolnictwie [7].

3. Głównym źródłem dochodów w gospodarstwach małych jest dochód osiągany poza rolnictwem. Natomiast gospodarstwo stanowi źródło samozaopatrzenia w artykuły żywnościowe, a także spełnia funkcje mieszkaniowe. Z uwagi na możliwość wykorzystania zasobów gospodarstw rolnych uzasadniony wydaje się postulat, by dochód ze źródeł pozarolniczych był osiągany w otoczeniu rolnictwa. Szanse należy tu upatrywać w programie wielofunkcyjnego rozwoju wsi.
4. W gospodarstwach dużych głównym źródłem dochodów są dochody z rolnictwa. Ich uzyskanie jest możliwe dzięki prowadzeniu produkcji towarowej. W przeciętnym gospodarstwie o powierzchni 15 ha i większym przychody z innych źródeł niż rolnicze są stosunkowo małe. W dużym stopniu są to dochody stałe (renty i emerytury). Omawiane gospodarstwa prowadzą również działalność usługową na rzecz gospodarstw mniejszych.

Przewiduje się, że w najbliższych latach nastąpią dalsze zmiany strukturalne w polskim rolnictwie. Są one bowiem wymuszone przede wszystkim otwieraniem się Polski na rynek światowy, a także staraniem się Polski o członkostwo w Unii Europejskiej (UE) [7]. Do realizacji pożądanych zamierzeń potrzebna jest odpowiednia polityka rolna państwa¹ oraz szersza współpraca rolników z ośrodkami doradztwa rolniczego.

Nie należy się lęczyć, że wraz z przystąpieniem Polski do UE struktura agrarna naszego rolnictwa będzie podobna do struktury krajów członkowskich UE. W dalszym ciągu będziemy mieli w Polsce gospodarstwa, które produkują na rzecz rodziny rolników, jak i gospodarstwa wysokotowarowe. Rzecz jednak w tym, aby ten stan polskiego rolnictwa uwzględniała polityka rolna w sensie zróżnicowanego podejścia do gospodarstw małych i do gospodarstw przyszłościowych, wysokotowarowych. Brak tego rozróżnienia w polityce rolnej może doprowadzić do załamania się naszego rolnictwa, szczególnie po wstąpieniu do Unii Europejskiej.

Literatura

1. *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 1993 roku*. IERiGŻ, Warszawa 1994.
2. *Analiza sytuacji produkcyjno-ekonomicznej rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 1994 roku*. IERiGŻ, Warszawa 1995.
3. *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 1995 roku*. IERiGŻ, Warszawa 1996.
4. *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 1996 roku*. IERiGŻ, Warszawa 1997.

---

¹ Podstawowymi celami polskiej polityki rolnej są: zagwarantowanie bezpieczeństwa żywnościowego kraju, stworzenie mieszkańcom wsi warunków osiągania dochodów na odpowiednio wysokim poziomie, ochrona środowiska naturalnego [9].

5. Batorowicz Z., Suliborski A.: *Geografia ekonomiczna Polski. Makroregiony gospodarczo-planistyczne*. WSzIP, Warszawa 1983.
6. Klank L.: *Czynniki kształtujące poziom dochodów w gospodarstwach indywidualnych*. PWN, Warszawa 1985.
7. Ostrowski L.: *Procesy dostosowawcze do gospodarki rynkowej gospodarstw większych obszarowo*. IERiGŻ, Warszawa 1996.
8. Rychlik T., Kosieradzki M.: *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*. PWRiL, Warszawa 1984.
9. *Szanse dla wsi i rolnictwa*. MRiGŻ, Warszawa 1992.
10. *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1995*. IERiGŻ, Warszawa 1996.
11. *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw chłopskich w Polsce z lat 1992-1996*. IERiGŻ, Warszawa 1993-1997.